

Jørgen Dines Johansen

BYTTE, GAVE OG OFFER I *ET DUKKEHJEM OG FRUEN FRA HAVET*

I

Både i samfundet og i samlivet spiller udveksling og de regler og normer der styrer den en afgørende rolle. I denne sammenhæng holder vi os til intimsfæren, til samlivet mellem mand og kvinde, for det er udvekslingen inden for denne der er det centrale i Ibsens samtidsdramaer. Men selvom forholdet mellem kønnene er dramaernes narrative kerne, så er det en ikke ringe del af Ibsens storhed at han hele tiden viser at samlivets udvekslinger foregår i forhold til og er reguleret af den samfundsmæssige udveksling, både som den reelt fungerer, og som den opfattes af samfundets medlemmer.

Interaktion mellem mennesker manifesterer sig nødvendigvis som udveksling. Vi udveksler ord, informationer og råd. Vi er afhængige af andre med hensyn til vort underhold, vi hjælper, støtter og servicerer selv andre, og vi forventer at modtage samme eller lignende ydelser eller tjenester fra dem. Vi udveksler tillid, venlighed og anerkendelse, og med dem vi er tæt på udveksler vi trøst, lindring og kærtegn; ja, med dem vi elsker erotisk udveksler vi kropsvæsker. Vi udveksler arbejdskraft for løn, og vi udveksler penge med varer og tjenstydelse. Vi udveksler imidlertid også foragt, mistillid, fjendskab, fornærmelser, mishag, og skadelige, nogle gange destruktive handlinger. Hvorledes udveksling fungerer, varierer i forhold til hvilken gruppe eller samfund der er tale om. I traditionelle samfund er f.eks. udvekslingen af kvinder reguleret af komplicerede slægtskabsregler, og deres cirkulation i eksogame samfund tjener ikke blot til at forhindre indavl, men også til at bygge alliancer mellem de forskellige klaner.

Reglerne for udveksling kan være meget komplicerede, og de kan være forskellige både med hensyn til hvad der udveksles mellem parterne, og med hensyn til hvilke parter der er tale om. Oftest er der tale om en form for gensidighed, dvs. at begge parter overfører noget til den anden, enten synkront eller tidsforskudt. Lad os kalde regelstyret, gensidig udveksling for bytte. Ifølge antropologerne er der oftest tale om en form for bytte, selv i gavegivning. Den franske antropolog Marcel Mauss har studeret gavegivning tværkulturelt, og han påpeger at gavegivning rummer tre momenter: Pligten til at give gaver, pligten til at modtage gaver og pligten til at gengælde gaver. Ved at fremhæve disse obligatoriske aspekter ved gavegivning i traditionelle samfund bliver forholdet mellem bytte og gavegivning særdeles kompliceret. Nu noterer Mauss at der i den antropologiske litteratur

skelnes mellem tuskhandel og gavegivning, og han antyder at der er tre forhold der adskiller dem fra hinanden: For det første udveksles tingene samtidigt i tuskhandelens bytte, mens der oftest er et tidsinterval mellem modtagelse og gengældelse af gaver. For det andet synes det ofte at være forskellige ting der udveksles i henholdsvis tuskhandel og gavegivning. I den første udveksles først og fremmest ting der har brugsværdi, eller i det mindste ting der ikke er ladet med betydning. Omvendt er der i gavegivning ofte tale om at give og modtage ting som besidder en stor symbolsk værdi, ting som »har sjæl«. De kan meget vel besidde stor brugsværdi, men denne brugsværdi er knyttet til de udvekslede tings magiske egenskaber, og til de sociale relationer der etableres i kraft af dem. I forbindelse hermed er der, for det tredje, en forskel i de bånd der knyttes mellem de to parter i henholdsvis tuskhandel og gavegivning. I det første tilfælde er udvekslingen ikke ledsaget af personlige og forpligtende bånd, mens det i høj grad er tilfældet med hensyn til gavegivning. Og det er vigtigt at disse bånd ikke blot etablerer positive relationer mellem giver og modtager, tværtimod kan disse skabe ambivalens, eller de kan skabe rent ud agonistiske relationer. Dette skyldes bl.a. at gavegivning ikke reelt er et frivilligt foretagende, noget som understreges af Mauss' tale om *pligten* til at give, modtage og gengælde gaver. At nægte at give, modtage eller gengælde skaber ændrede, negative interindividuelle og sociale relationer, der meget let, og inden for nogle samfund uvægerligt, fører til stridigheder, ja til krig (Mauss siger direkte at gaver »i realiteten er strengt nødvendige, hvis man vil undgå fejde eller krig« (Mauss 2000 [1923-24], s. 18)). Hertil kommer at fordi systemet med at give, modtage og gengælde gaver ikke er frivilligt, så kan gavegivning bruges til at ydmyge og skade modtageren, for der ligger nemlig i systemet at modtageren bliver giverens skyldner indtil han har gengældt gaven rigeligt.

Endelig har Mauss også, i en lille bog skrevet sammen med Henri Hubert, beskæftiget sig med det religiøse offer. Det skal kun inddrages her i begrænset omfang, for han ser ofrets primære funktion i skabelsen af en forbindelse mellem den hellige og den profane verden ved den eller det ofredes mellemkomst (Hubert et Mauss 1899, s. 76). Imidlertid gør forfatterne opmærksom på to ting der også er interessante i vores tilfælde, nemlig at der i ethvert offer er et moment af selvfor nægtelse og afkald (un acte de abnégation), og de stiller spørgsmålet om ikke også enhver offerhandling rummer et kontraktligt element (ibid. s. 77), et *do ut des* (jeg giver for at du skal give).

Det fælles for bytte, gave og offer er at der i alle tre tilfælde etableres en kontakt mellem (mindst) to parter som resulterer i overdragelse af et objekt eller en tjenstydelse i hvert fald fra den ene til den anden. Samtidig er det imidlertid forudsat at der er tale om en udveksling, den anden part forudsættes også i en eller anden forstand at gengælde overdragelsen gennem en modoverdragelse. Forskellen mellem bytte, gave og offer beror på udvekslingens realisering. I byttet er udvekslingen umiddelbar, ved gavegivning er den forskudt, og det er ikke altid

nødvendigt at de udvekslede gaver, har samme værdi. Ved offer, og specielt ved det personlige offer, ønsker den ofrende også en genydelse, men tager risikoen for at selvbenægtelsen og afkaldet ingen effekt har. Tabet er således umiddelbart og reelt, mens modydelsen er fremtidig og usikker.¹

Man kan naturligvis spørge hvad traditionelle samfunds gavelogik og offerpraksisser har at gøre med moderniteten. Mauss hævder imidlertid at den moral og den økonomi som karakteriserer de traditionelle samfund »stadig fungerer uforanderligt og så at sige underliggende i vore samfund.« (ibid. s. 16). Idéen om den fortsatte eksistens af gavelogikken inden for 1800- og 1900-tallets europæiske samfund forekommer mig frugtbar. Og jeg vil forsøge at anvende den på to af Ibsens dramaer, *Et dukkehjem* og *Fruen fra havet*.

Imidlertid er Ibsens dramaer jo karakteriseret ved at vise den tætte sammenhæng mellem det borgerlige samfund og intimsfæren, så derfor skal Mauss' observationer og refleksion vedr. gaver mellem kønnene gengives. I Trobrianderne findes der en fællesbetegnelse for løn *vakapula* eller *mapula*: »De er tegn på taknemmelighed, og de skal gengældes«, siger Mauss, og han hævder at disse termer »kaster lys over alle de økonomiske og juridiske forbindelser mellem kønnene i ægteskabet; tjenester af enhver art, som manden yder kvinden, betragtes som en gave-belønning for den tjeneste, kvinden yder, når hun låner ham, hvad Koranen kalder »marken.« (ibid. s. 48). Mauss bygger her på den store polsk-engelske etnograf Bronislaw Malinowski, men han kritiserer både i forbindelse med det nys citerede, og senere ved at benægte Malinowskis tese at den »rene gave« er gaven mellem ægtefæller. Tværtimod hævder han: »Men efter vores mening består et af de vigtigste forhold, Malinowski har påpeget, og som kaster strålende lys over alle seksuelle forhold i menneskeheden, netop ved at sammenligne mapula, mandens »vedvarende« betaling til kvinden med en slags aflønning seksuel tjeneste.« (ibid. s. 98).

Det der udveksles i samfundet som bytte er oftest forskelligt, som f.eks. en frakke for tyve alen lærred, for man bytter sig på markedspladsen til det som man har brug for, men ikke selv har. Når vi taler om intimsfæren, gælder det samme, men det er alligevel mere kompliceret, for i tilgift til, som bytte eller gave, at udveksle hvad der er forskelligt så udveksles der her også det samme mellem parterne, kærlighedserklæringer og kys eller fornærmelser og slag. Pointen er her at man forsikrer hinanden om at man deler den andens følelser, og rent faktisk har man jo ikke den andens kærtegn, dem får man, og meget ofte med en forventning om at man giver den anden tilbage af samme art som det man har modtaget. Udvekslingen i intimsfæren er meget ofte gensidig, men det udvekslede kan variere efter parternes status og formåen og i forhold til hvad hver part behøver og begærer.

Udveksling, som bytte, gave eller offer, er allestedsnærværende, og den er også i centrum af Ibsens samtidsdramaer. De handler om den lykke og specielt den

ulykke som vederfares medlemmer af den højere middelklasse. Vederfares dem både som borgere, samfundsmedlemmer og privatpersoner, og ganske specielt handler de om sammenstødene mellem den offentlige sfære, næringslivet og intimsfærens personlige relationer, kærligheden og familielivet. Ibsen er meget optaget af de udvekslingsmekanismer der er på spil i de tre sfærer, og han gør, oftest eksplicit forhandlinger og stridigheder vedr. udveksling til dramaets motor. Ja, man kan med rette hævde at disse skuespil fra begyndelse til slutning undersøger logikken i og sammenbruddet af sådanne forhold. Den historiske periode Ibsen skriver om og i er en vigtig grund hertil.

I Norge og i Europa, var der på den tid en fortsat, nogle gange voldelig genforhandling af reglerne for social udveksling (1789, 1830, 1848 og 1871). I Norge er der politisk tale om det gryende demokrati, og den norske stræben efter uafhængighed. Økonomisk og med hensyn til magtrelationer drejer det sig om kapitalismens etablering, og om svækkelsen af den dannede klasse, af embedsmændenes magt, og inden for familien om forholdet mellem ægtefællerne, og her sættes spørgsmålstegn ved ægtemandens autoritet, og der rejses krav om kvindens emancipation. Det er unødvendigt at sige at disse spørgsmål udgør selve kernen i Ibsens samtidsdramaer.

II

Nu nævnes bytte, gavegivning og offer i denne artiklens titel; men de to sidste knytter Ibsen sammen med idéen om *forvandling*. Dette skyldes at Ibsen synes at mene at forvandlingen, som han betragter som nødvendig hvis forholdet mellem mand og kvinde skal blive autentisk og holdbart, kræver at udveksling som bytte suspenderes. Ved slutningen af *Et dukkehjem* formulerer Nora forvandlingen i forbindelse med »det vidunderligste.« Skuespillets sidste replikker lyder:

HELMER. Nora, — kan jeg aldrig blive mere end en fremmed for dig?

NORA (tager sin vadsæk). Ak, Torvald, da måtte det vidunderligste ske. —

HELMER. Nævn mig dette vidunderligste!

NORA. Da måtte både du og jeg forvandle os således at — Å, Torvald, jeg tror ikke længer på noget vidunderligt.

HELMER. Men jeg vil tro på det. Nævn det! Forvandle os således at — ?

NORA. At et samliv mellem os kunde bli'e et ægteskab. Farvel.

(hun går ud gennem forstuen.)

HELMER (synker ned på en stol ved døren og slår hænderne for ansigtet). Nora!

Nora! (ser sig om og rejser sig.) Tomt. Hun er her ikke mere. (et håb skyder op i ham:) Det vidunderligste — ?! (nedefra høres drønet af en port, som slæes ilås.)

(HU bd. VIII, s. 364)

I *Fruen fra havet* forsøger Wangel først at holde Ellida borte fra sømanden med

magt, ved at pukke på sine rettigheder som ægtemand, men da han bliver klar over at hun enten alligevel vil bryde sin kontraktlige binding til ham, eller at hun vil blive sindssyg, fornægter han sig selv og giver afkald, Han løser hende fra alle forpligtelser, så hun kan vælge i frihed. Denne forsagelse opfatter hun som en kærlighedsgave:

ELLIDA. Og kan du det også! Kan du la det ske!

WANGEL. Ja, det kan jeg. Jeg kan det — fordi jeg elsker dig så højt.

ELLIDA (sagte og bævende). Så nær — og så inderligt — skulde jeg være kommet ind til dig!

WANGEL. Det har årene og samlivet virket.

ELLIDA (Slår hænderne sammen). Og jeg, — som så lidet har sét det!

WANGEL. Dine tanker gik andre veje. Men nu altså, — nu er du fuldt ud løst fra mig og mit. Og fra mine. Nu kan dit eget rigtige liv — komme ind på — på sit rette spor igen. For nu kan du vælge i frihed. Og under eget ansvar, Ellida.

ELLIDA (griber sig om hodet og stirrer frem for sig imod *Wangel*). I frihed og — og under ansvar også? — Der er — forvandling i dette her! (Dampskibsklokken lyder atter). (HU bd. XIII, s. 153).

Forvandling er således ikke entydigt bestemt hos Ibsen, for den knyttet til modsætninger, først og fremmest modsætningen mellem rædslen, eller *det forfærdelige*, og *det vidunderlige*. Men hvad der under alle omstændigheder kendetegner forvandlingen er at den er forbundet med, ja, udspringer af en krise, et afgørende punkt i personernes liv hvor den hidtidige livsførelse ikke længere kan bære eksistentielt, den må nødvendigvis ændres. Forvandlingen betyder derfor under alle omstændigheder diskontinuitet, et tvangsmæssigt brud med både personernes selv- og omverdensopfattelse og med deres interaktion med andre. Forholdet mellem det forfærdelige og det vidunderlige kompliceres imidlertid ved at de synes at være komplementære, det ene findes sjældent eller aldrig uden det andet. Dette bliver klart i Noras replik til Fru Linde:

NORA. Å hvor skulde du kunne forstå det? Det er jo det vidunderlige, som nu vil ske.

FRU LINDE: Det vidunderlige?

NORA. Ja, det vidunderlige. Men det er også forfærdeligt, Kristine; det må ikke ske, ikke for nogen pris i verden. (HU bd. VIII, s. 331)

For Nora er det vidunderlige nemlig (forventningen om) ægtefællens mod og offervilje ved katastrofens indtræden. Som hun selv foretog en modig, men kriminel handling for at redde Helmer, forventer hun at han gør det samme for hende. Helmer er imidlertid kun optaget af den mulige skandale, skælder ud på Nora og planlægger at give efter for Krogstads betingelser. Han er mildest talt ikke den mand Nora »havde tænkt« sig. Og det ironiske er at Helmer selv, før det

brænder på, praler med sit mod og sin offervilje: »Ved du vel, Nora, — mangelgang ønsker jeg, at en overhængende fare måtte true dig, for at jeg kunde vove liv og blod og alt, alt for din skyld.« (HU bd. VIII, s. 350). Hvad Nora ser som det vidunderlige, klargør hun således:

NORA. Jeg har ventet så tålmodigt nu i otte år; for, Herregud, jeg indså jo nok, at det vidunderlige kommer ikke sådan til hverdags. Så brød dette knusende ind over mig; og da var jeg så usvigelig viss på: nu kommer det vidunderlige. Da Krogstads brev lå derude, — aldrig faldt det mig med en tanke ind, at du kunde ville bøje dig under dette menneskes vilkår [...]. (HU bd. VIII, s. 361)

Nora fortsætter med at sige at hun »tænkte usvigeligt sikkert« at Helmer ville tage skylden på sig offentligt. Og selv om hun derefter selv vil stå frem og påtage sig skylden, ville hendes forsikringer intet gælde mod hans, og »Det var det vidunderlige, som jeg gik og håbed på i rædsel. Og for at hindre det, var det, at jeg ville ende mit liv« (s. 362). Dvs. at hun har planlagt en heroisk, men dybest set nytteløs død for sig selv. Dette udsagn skal dog sammenholdes med at Nora til Krogstad siger at hun ikke har modet til at begå selvmord.

Konfrontationen mellem Nora og Helmer har karakter af demaskering, og her dumper Helmer. Han viser sig ikke at være som Nora har set ham, Men modsætningen er ikke så ligetil, for Ibsen er her, som oftest, mere end dobbeltbundet. For det første er der en konsensus mellem Nora og Helmer om en del af deres indbyrdes spil: Lærkefuglen, egeret etc. indgår i et erotisk rollespil som de begge har fornøjelse af. Der er faktisk en dyb erotisk betagelse dem imellem, noget som også får en omvendt bekræftelse da Nora afviser at leve med Helmer som bror og søster med »Du véd meget godt, det vilde ikke vare længe —« (s. 363).

For det andet udnytter Nora det erotiske rollespil og de traditionelle kønsroller til at få sin vilje med Helmer. Hun går ikke af vejen for at spille lillepigen eller flirten og kildre hans mandlige forfængelighed for at få ham til at gøre som hun ønsker. Og flirt i almindelighed og glæden ved at blive beundret er hende ikke fremmed. Det viser hendes forhold til doktor Rank: »i morgen skal De få se, hvor smukt jeg skal danse; og da skal de forestille dem, at jeg gør det bare for Deres skyld, — ja, og så naturligvis for Torvalds; — det forstår sig« (s. 322). Og hendes fortrydelse over at han ikke lader sin kærlighed til hende dække af tavshed, viser at hun nyder den uforpligtende beundring, men frygter dybet af hans følelse.

For det tredje har Nora fornøjelse af sin hemmelighed, at Helmer ikke ved hvad hun har gjort for hans skyld. Hun finder glæde ved at have to forskellige identiteter, den beskyttede middelklassehustru og den initiativrige, hårdarbejdende kvinde der har økonomiske forpligtelser: »Denne hemmelighed, som er min glæde og min stolthed« (s. 300). Ja, hun har også fornøjelse af at overskride kønsrollerne gennem hårdt arbejde: »Ak, jeg var mangelgang så træt, så træt.

Men det var dog uhyre morsomt alligevel, således at sidde og arbejde og fortjene penge. Det var næsten som om jeg var en mand« (s. 229).

Skønt Helmer er snæversynet, konventionel og dømmesyg, er han også stort set hæderligheden selv. Men han har dog pyntet på sandheden i en vigtig sammenhæng: Han har skrevet en favorabel rapport om Noras far for Noras skyld. Nora taler om hans velvillighed og hjælpsomhed mod hendes far, og Helmer siger: »Din fader var ingen uangribelig embedsmand, men det er jeg« (s. 316). Men det er et stort spørgsmål om han i dette tilfælde har været det, eller om han har bøjet sandheden om faderens embedsførelse for at beskytte Nora, og fordi han var forelsket i hende; altså om erotikken har korrumpet ham. Da Noras kriminelle handling åbenbares, hedder det: Å. Hvor jeg er bleven straffet for, at jeg så igennem fingre med ham. For din skyld gjorde jeg det; og således lønner du mig« (s. 352).

Som Nora nyder Helmer det erotiske rollespil som for ham er forbundet med forestillingen om mandlig dominans, dels som beskyttertrang, dels som en autoritet som hustruen lige så vel som børnene skal adlyde, for han ved bedst. Og denne hans moralske og intellektuelle overlegenhed mener han er af naturen. Endelig er erotikken for ham også forbundet med dominans – ja, deflorationsfantasier après coup: Når de går fra selskaber, forestiller han sig at hun er hans brud som han første skal være alene med i sin bolig i hendes unge »skælvende dejlighed.«

For det fjerde er der slet ingen tvivl om at kønsrollerne som de så nidkært forvaltes af Helmer, og før ham af Noras far, objektivt set er stærkt undertrykkende, for de bygger på mandlig dominans der kun begrundes i en angivelig forskel mellem de to køns natur. Helmer tager overhovedet ikke i betænkning at lade Nora mærke sin magt hvis hun sætter spørgsmålstegn ved den. Da hun eksempelvis, ganske korrekt, påpeger at han er smålig med hensyn til Krogstads fyring fordi den også i høj grad beror på at han er generet af at han er dus med Krogstad, er hans svar straks at sende opsigelsen af sted. Han fjerner hende, under hendes protest, næsten med magt fra selskabet efter hun har danset, og han låser senere døren så hun ikke kan komme ud. Og hertil kommer, som det værste, hans undertrykkelse af hendes intellekt og judgement. Hun har ikke lov til at danne sig en egen mening, og hun bliver ikke taget alvorligt.

For det femte sætter de traditionelle kønsroller sig igennem selv i Noras forestilling om det vidunderlige. Ganske vist rummer den et utopisk element, forestillingen om at Helmer skal ofre sig for hende, give uforbeholdent uden at tage. Men i fantasien indgår også at Helmer vil reagere i overensstemmelse med en stereotyp mandlig kønsrolle, stolt og ubøjeligt over for andre og ridderligt over for hende selv. Det vidunderlige er således for Nora knyttet til en paradoksal forening af mandlig ubøjelighed og offervilje. Der er imidlertid også knyttet rædsel til visionen, for den rummer jo ikke alene en omvæltning i forholdet mellem parterne selv, men også en omkostningsfyldt forandring i social status med tab af

anseelse og økonomisk deroute (jf. Krogstads skæbne). Problemet er at visionen af den andens evne og vilje til at fremkalde det vidunderlige er forbundet med en ekstrem situation hvor der sker et sammenbrud af livsforhold som subjektet skatter og føler sig tryk ved.

I det øjeblik, og ikke før, at Helmer svigter Noras tillid til at han på anfordring ville indfri hendes forventninger, bryder hendes verden sammen. Nora er tvetydig da hun fortæller Helmer at hun ikke har været lykkelig, men »bare lystig« i deres ægteskab, for hun siger hvad der i dette øjeblik er hendes opfattelse, men der er andre steder i teksten hvor hun taler om sin ægteskabelige lykke, f.eks. til fru Linde: »Å, de sidste otte år har været en lykkelig tid, kan du tro« (s. 279). Det er derfor hun om sin tidligere lykke må sige: »Jeg trode det; men jeg har aldrig været det« (s. 358). Her er tale om en efterlods tolkning hvor hun sætter hele sin hidtidige eksistens i et nyt, negativt perspektiv.

Det er nemlig ikke afgørende om hun under ægteskabet har opfattet og reageret på den undertrykkende mandlige dominans, for det har hun: Hun har jo fundet veje til at omgå den, f.eks. ved at flirte sig til at få sin vilje. Det afgørende er at hun har fundet sig til rette med, ja, fundet lyst ved, det erotiske dobbeltspils glæder, ved de roller der fremmer begges lyst. Imidlertid har der for hende hele tiden eksisteret en hemmelig protokol der handler om at manden i tidens fylde skal vise sig værdig ved at overskride og ofre sig selv. Det mener hun nemlig allerede at hun selv har gjort, og før opgøret betragter hun sin egen (kriminelle) handling som en slags følelsesmæssig kapital hun kan bruge til at knytte Helmer til sig hvis han skulle miste interessen: » [...] når han [Torvald, JD] ikke længer synes så godt om mig som nu; når han ikke længer finder fornøjelse i, at jeg danser for ham og forklæder mig og deklamerer. Da kunde det være godt at have noget i baghånden — (afbrydende.) Vås, vås, vås! Den tid kommer aldrig. — « (s. 288). Ikke alene manøvrerer Nora sikkert inden for rollespillets rammer, hun reflekterer, som den citerede replik godtgør, også over forholdets natur og hvad der kan true det. Og hun ønsker at bevare det selvom den erotiske gnist skulle blive mindre.

Grunden til at Helmers reaktion på afsløringen af hendes handling tvinger hende til denne efterlods »Umwertung aller Werte«, er at hun indser at Helmers forhold til hende, i modsætning til hendes til ham, er endimensionalt: Hos hende er erotikken forbundet med kærlighed, tillid, beundring og opoffrelse, hos ham er den forbundet med besiddertrang, selvhævdelse og egoisme. I stedet for det vidunderlige finder hun hvad hun må opfatte som tillidsbrud og svig. Og hun føler at hans svigt nedværdiger hende med tilbagevirkende kraft. Hun føler sig derfor ikke alene misbrugt og besudlet, hun anklager også sig selv for i uforstand villigt at have ladet sig besvangre tre gange af en fremmed.

Der er imidlertid en dobbelthed i slutningen. Teknisk set er der tale om en smuk aristotelisk struktur med både erkendelse og omslag. Den nyvundne erkendelse indeholder et utopisk moment, for når Nora formulerer sin opgave som

først og fremmest at blive menneske, indebærer det en vilje til at komme ud af umyndigheden og tage vare på sit eget liv; og myndighed definerer hun som selvstændig refleksion og kritik. Der er også tale om en kønspolitisk utopi i hævdel-sen af de to køns ligeværd. Her dukker forestillingen om det vidunderlige op for sidste gang i dramaet, men nu potenseret til *det vidunderligste*. Det vidunderligste vil være både Noras og Helmers *forvandling*. Hendes betinget både af opnåelsen af politisk og personlig myndighed, pligten mod sig selv, og af en tro på eget intellekt og vilje. Hans betinget af overvindelse af egne (og samfundets) fordomme og selvgothed, men også af en tilsidesættelse af egne umiddelbare interesser og af magtafgivelse. Lykkes disse parallelle, men modsatte processer, — for kvinden skal tage hvad hun ikke har, og manden afgive en vigtig del af hvad han har: magt — så kan samliv mellem kvinde og mand forvandles til det vidunderligste, et ægteskab.

Der er ingen tvivl om at denne utopiske dimension i dramaet er selve dets *raison d'être*, men Ibsen ville ikke være den han er, hvis ikke utopiens umiddelbare omkostninger blev fremstillet med nådesløs kraft. Men det gør de, endda på to måder. For det første, selvom Helmer fra begyndelsen af er fremstillet som fordomsfuld, snæversynet, delvis latterlig og umådelig formynderisk, så er Nora frem til omslaget, sin umyndighed til trods, lykkelig i sit dobbeltspil, sin erotik og sin illusion. Hertil kommer at Ibsen i sidehandlingen om fru Linde fortæller hvad Nora går ind til. Fru Linde, der ved mandens død får sin frihed efter et kærlighedsløst ægteskab indgået af nød, finder at det ikke er nok at arbejde for sig selv, for det er der »ingen glæde i.« Hun siger videre til Krogstad: »Jeg trænger til nogen at være moder for; og Deres børn trænger til en moder. Vi to trænger til hinanden.« (340). Den modne, reflekterede, selvstændige og fri kvinde ønsker således fællesskabet med en mand og moderrollen.

Indlysende nok er fru Lindes skæbne og valg ikke en kritik af Noras valg, for Noras må forlade Helmer for ikke at miste sig selv. Snarere tjener fru Lindes historie og valg som et eksempel på at modenhed, erfaring, tillid og vilje kan muliggøre et autentisk og illusionsløst fællesskab mellem mand og kvinde, selv mellem to hvor kvinden tidligere har svigtet manden. Og kun bruddet kan muliggøre at Nora opnår et sådant bevidsthedsniveau. Men at fru Linde ønsker sig moderrollen for en andens børn, accentuerer den smertelige selvamputering som Nora må foretage for at gå vejen fra umyndighed mod myndighed. Skuespillets omslag er en effekt af den vundne erkendelse, men erkendelsen er grum, både fordi den sønderslår en illusion som har tilladt et i visse henseender givende samliv, og fordi den stiller et krav om en forvandling som indebærer et absolut afkald, en absolut ensomhed og en absolut usikkerhed. Det vidunderligste er et mål, men det forfærdelige er en realitet.

III

Ni år efter *Et dukkehjem* vender Ibsen i *Fruen fra havet* (1888) tilbage til spørgsmålet om betingelserne for samlivet mellem mand og kvinde. Den økonomiske, juridiske og sociale ulighed mellem kønnene, som Nora og fru Lindes historier viste forskellige sider af, er stadig baggrunden for forholdet mellem ægteparret Wangel. Dette fremgår med al tydelighed af følgende replikskifte:

ELLIDA. [...] For sandheden — den rene, skære sandhed — er jo dog det, — at du kom derud — og købte mig.

WANGEL. Købte — ! — Siger du — købte!

ELLIDA. Å, jeg var jo ikke et hår bedre end du. Jeg slog til. Gik hen og solgte mig til dig. (HU bd. XIII, s. 128)

Wangel protesterer, men Ellida siger at han »fik lyst til« hende, og hun fortsætter: »Og jeg, på min side —. Jeg stod jo der hjælpeløs og rådløs og så rent alene. Det var jo så rimeligt, at jeg slog til — da du kom og tilbød at forsørge mig for livstid. (128). Hun siger, og hermed citerer hun den fremmede, at hun ikke gik ind i hans »hjem i frivillighed. Det er sagen.« Da den fremmede kommer tilbage efter hende, forlanger hun frihed til at vælge sit fremtidige liv, for hun vil ikke skyde sig ind under at hun intet valg har, »[f]or ellers vilde der ingen afgørelse være i det.« Forvandlingen kommer da Wangel faktisk giver hende friheden til at vælge, men forvandlingen af hvad eller til hvad? En indgang til et svar på dette spørgsmål kan måske knyttes til forsøget på at svare på et andet, nemlig hvorfor vælger Ellida Wangel frem for den fremmede?

Ellida har aldrig været forelsket i Wangel, og intet antyder at han er erotisk tiltrækkende. Han er adskilligt ældre end hun. Hun er aldrig blevet fuldt integreret i hans hjem, hverken hans voksne eller halv voksne datter accepterer Ellida fuldt ud. I stedet har de et fællesskab med faren omkring den afdøde mor som Ellida er udelukket fra. Skønt egnens læge er Wangel uden fremdrift, han fremtræder som en svag person. Han er uden megen økonomisk formåen, og det antydes meget stærkt at han er drikkædlig. Hertil kommer at han, ifølge den voksne datter, giver Ellida nervemedicin der på sigt kan være skadelig for hende. Men han er loyal, til at stole på og nærværende. Og han elsker hende med en kærlighed der intet ominøst har ved sig.

Den fremmede sømand har hun været forelsket i og nært knyttet til. Han har haft stor magt over hende, ja, hun var i sin ungdom uden vilje i hans nærhed. Alligevel føler hun sig bundet til ham af det løfte hun i sin ungdom frivilligt gav ham, og hun hævder over for Wangel at hun og sømanden kunne have fået et helt og rent ægteskab, mens dette aldrig har været muligt for hende og Wangel. Imidlertid måtte han flygte efter at have begået et mord, og da hun skriver for at gøre det forbi, tager han intet hensyn hertil. Og ligeledes tager han, da han kom-

mer tilbage for at hente hende, intet hensyn til det faktum at hun er gift, blot siger han at hun må rejse frivilligt med ham, dvs. at også han overlader valget til hende selv.

Han identificeres imidlertid med havet, og havet er grænseløst, i stadig forandring, kaotisk, uudgrundeligt og forbundet med døden. Ganske vist synes det også knyttet til seksualiteten og det seksuelle begær, men som barnets død gør klart (det siges jo at have sømandens øjne), så rummer den seksualitet som er knyttet til havet, også døden. I naturen, repræsenteret af havet, er liv og død uløseligt knyttet sammen og forvandles til stadighed og uforudsigeligt til hinanden. I det enkelte menneske kriges det naturgivne og det sociale; men den fremmede er et med det ocean som han bestandigt krydser på uforudsigelig vis. Eksempelvis forbliver det en gåde at han dukker op på dette tidspunkt og ikke før, for han svarer ikke da Ellida spørger ham om det. Men det at hun ikke ved noget om ham, gør ham netop attråværdig. Hun kalder det ukendte han repræsenterer, det grufulde som hun må gå ind i fordi det er det som »skræmmer og drager.« Og det grufulde, forklarer Ellida for Wangel, er ikke en magt der truer hende udefra: »Det grufulde, — det er dragningen i mit eget sind« (s. 132). Men selvom den fremmede for Ellida er den grufulde«, så betyder han også, siger hun, en mulighed for at hun kan *leve sit liv om igen*.

Da Wangel drevet af fortvivelse renoncerer på sine rettigheder og giver hende fuld frihed til at vælge at følge den fremmede eller blive, vælger hun, på trods af den stærke binding til den fremmede, at blive. Men hvorfor? Hvorfor er Wangels tilbud til hende bedre end den fremmedes som jo også lader hende vælge i frihed? Selv forklarer Ellida det således:

ELLIDA. Å, forstår du da ikke, at forvandlingen kom, — at forvandlingen måtte komme — da jeg fik vælge i frihed.

WANGEL. Og det ukendte, — det drager dig ikke længere?

ELLIDA. Hverken drager eller skræmmer. Jeg har kunnet få se ind i det, — få gå ind til det, ifald jeg bare selv havde villet. Jeg har kunnet vælge det nu. Derfor kunne jeg også forsage det. (s. 155)

Svaret på hvorfor Wangels tilbud foretrækkes frem for den fremmedes, er måske at da han endelig lader hende vælge (gen)opdager hun sin egen humanitet. At vælge den fremmede ville, ifølge skuespillets argument betyde valget af lade sig drage ned og blive opløst i det førmenneskelige, i hvad der er karakteriseret ved en flydende tilstand under stadig forandring mellem ekstase og gru, men med tabet af individualiteten til følge. At blive hos Wangel, før han giver hende mulighed for det frie valg, ville betyde at hun forblev undertrykt af samfundets normer og konventioner, og at leve som den underordnede part i et konventionelt ægteskab, og disse forhold ville kvæle hende.

Løsningen på denne tvangssituation er at afvise begge alternativer og i stedet at skabe en situation hvor begge parter er ansvarlige over for sig selv for at skabe et forhold som bygger på en form for kærlighed hvor respekt og omsorg for den anden er afgørende, dvs. forhold som både hviler på ligeværd og selvbestemmelse, og på gensidighed og lydhørhed og sympati over for den andens følelser og behov. Et sådant forhold hviler stadigvæk på udveksling, men ikke som kontraktopfyldelse, men snarere som gensidig gavegivning. Antropologerne minder os dog med rette om at gavegivning også har sine regler, først og fremmest gensidighed, og dvs. at ingen af parterne har fuld frihed til kun at reagere på den anden blot ud fra personlige lyst. Men måske er det muligt at Ellida, også over tid, vil opfylde kravet om gensidighed, netop fordi Wangel i det afgørende øjeblik selv suspendede dette krav for at redde hende, skønt han ved at gøre dette stod i virkelig fare for at miste hende for altid. I denne handling er gave og offer forenet. Det er indlysende at Ellida ved at han var tvunget til at bruge desperate midler for imødegå en desperat situation; men hun ved også at han herved gav hende tilbage til hende selv fordi han ved at overlade valget til hende gør hende myndig, og herigennem muliggjorde han at hun selv kunne overvinde sin besættelse og indre tvang.

Ved at benytte havet som en art sindbillede på det kaotiske psykiske liv kombinerer Ibsen i *Fruen fra havet* fremstillingen af en realistisk opfattet hverdag med en dramatisk gestaltning af forhold der først og fremmest har psykisk realitet. Og denne kobling tematiseres i en art kvasimytisk fortælling om *menneskets bliven menneske* ved at stige op af havet og blive fastlandsskabning. Og når mennesket først er det, kan det med Ellidas ord ikke finde »vejen tilbage igen — ud til havet. Og ikke ud til havlivet heller« (s. 156). Det kan imidlertid noget andet, det evner ifølge Ballested, men også ifølge Ellida og Wangel, at akklimatisere sig — i frihed og under ansvar.

Men som sædvanlig er Ibsen mere kompleks, for som fru Lindes historie i *Et dukkehjem* kaster lys over Noras, perspektiverer de to sidehandlinger i *Fruen fra havet* Ellida og Wangels historie. Jeg skal ikke her opholde mig ved Hilde og Lyngstrands historie, blot notere at han er en slags parodi på den fremmede, og at han er en udnytter og snyder som Hilde har sin morbide glæde af at holde for nar.

Anderledes vigtig er sidehandlingen om Bolette og Arnholm. Hun har været forelsket i ham da han hendes lærer, men det første hun siger om ham til Hilde i skuespillets nutid er: »Tror du den halvgamle fyren er Arnholm!« (s. 60), og til Lyngstrand siger hun: »Men, Herregud, man gifter sig da ikke med en, som har været ens lærer!« (s. 118). Men Bolette har længsel, ikke farlig og selvdestruktiv som Ellidas, men ligeså konstant og insisterende, nemlig at rejse ud og se verden og at uddanne sig. Hendes far har lovet at hun skal få lov at studere, men kan ikke holde løftet pga. økonomien, og derfor sidder Bolette fast i hjemmet med en usikker fremtid.

Hun bliver begejstret da Arnholm tilbyder hende at rejse og uddanne sig og at sikre hendes fremtid, men da han samtidig frier til hende er hendes første reaktion at afvise ham, han er meget ældre end hende, og han har været hendes lærer. Til trods for hendes afslag, tilbyder han hende sit venskab og gentager sit tilbud, men uden at kræve giftermål. I dette øjeblik er det han tilbyder en gave, ikke en handel. Hun er, på en vis måde, fri til at vælge en økonomisk sikret uafhængighed. Da hun imidlertid kender hans følelser for sig, kan hun ikke modtage hans tilbud, men hun kan heller ikke opgive sin længsel efter at se verden og lære.

Og her er det hende der bytter den tilbudte gave ud med en handel, for hun matcher hans tilbud om underhold med løfte om ægteskab skønt hun ikke gengælder hans følelser. Hun foretrækker at indgå dette ægteskab da hun ellers ville føle sig i gæld til ham, og at hun udnyttede hans kærlighed til hende. Fra Bolettes synspunkt er dette ægteskab fuldt så meget et konventionsparti som Ellidas med Wangel.

Hvad er Ibsens pointe med at lade Bolette følge i Ellidas fodspor? Ja, for det første understreger denne parallelisme det faktum at på denne tid er kvinderne underkastet mændenes økonomiske magt, for de må gifte sig med dem for underholdets skyld. For det andet har begge kvinder det samme at tilbyde, nemlig deres huslige arbejdskraft, deres selskab og deres seksuelle ydelser. Men, for det tredje, i tilgift til seksuel tilfredsstillelse, længes både Wangel og Arnholm følelsesmæssig nærhed og gensidighed i ægteskabet. Og derfor er mændenes økonomiske magt, i hvert fald i et vist omfang, imødegået af den kvindelige parts seksuelle og følelsesmæssige magtmidler. Men, for det fjerde, hvis disse to forskellige slags magt blot holder hinanden i skak, står ægteskabet naturligvis i fare for at blive utilfredsstillende for begge parter. Derfor må, for det femte, konventionspartiets kontraktmæssige forhold mellem parterne på et tidspunkt annulleres således at det tillades begge, og især den socialt svagere part, frivilligt at genbekræfte forholdet, eller at blive givet muligheden for at bryde op. Og dette frihedens øjeblik er, for det sjette, gjort muligt ved at renoncere på anvendelsen af ydre magt, og dette betyder at den stærkere part løber en reel risiko for at miste sin partner. Og derfor kan Wangel, for det syvende, med rette sige til Ellida at denne frihed gør det muligt for hende at vælge »i frihed og under eget ansvar«, hvor det afgørende ord er tillægsordet »eget«.

Men hvad betyder det egentlig at ansvaret er hendes eget? I tilgift til at Wangel giver afkald på at bruge juridisk magt over for hende, betyder det at hun bliver i stand til at skabe eller forme sig selv. Jeg hævdede før at dette selvskabens øjeblik har noget utopisk over sig, for det synes at åbne muligheden for at vælge sin egen skæbne. Men Bolette og Arnholms historie tjener til at minde os om at subjektets realisering af nogle af sine længsler ofte vil gøre at andre må ofres, og i dette tilfælde betales der villigt, om end uden entusiasme, en pris for at få lov til at vokse intellektuelt.

Der er endvidere en anden parallel mellem Ellidas og Bolettes historier, Arnholm har nemlig også, for ca. 10 år siden, friet til Ellida. Og da de mødes igen, afslører hun at grunden til at hun gav ham afslag var at hun var »forlovet« med den fremmede. På Arnholms spørgsmål om hendes svar ville være faldet anderledes ud hvis hun ikke havde været forelsket i sømanden, svarer hun: »Hvor kan jeg vide det? Da Wangel kom, faldt jo svaret anderledes ud« (s. 68). Ellidas svar peger på at for hende kunne Arnholm og Wangel meget vel være udskiftelige, for ingen af dem fremkalder hendes lidenskab, og begge kan give hende underhold, tryghed og kærlighed. Da Arnholm og Bolette diskuterer hans frieri, påpeger han følgende dilemma og følgende fare for hende:

ARNHOLM. Vil De altså heller bli ved at sidde herhjemme og la livet gå fra Dem?

BOLETTE. Å, det er så forfærdeligt våndefuldt at tænke på!

ARNHOLM. Vil De gi afkald på at få se noget af verden udenfor? Gi afkald på at få være med om alt det, som De selv siger, De går her og tørster efter? Vide, at der er så uendeligt meget til, — og så alligevel aldrig få rigtig rede på noget af det? Betänk Dem vel, Bolette.

BOLETTE. Ja, ja, — De har så storlig ret, herr Arnholm.

ARNHOLM. Og så, — når engang Deres far ikke er her mere, — da kanske at stå hjælpeløs og alene I verden. Eller også at måtte gi Dem hen til en anden mand, — som De — muligens — heller ikke kunde føle nogen godhed for.

BOLETTE. Å ja, — jeg ser jo nok, hvor sandt det er, — alt det, som De siger. Men alligevel — ! — Eller kanske dog —

ARNHOLM (hurtigt). Hvilket, Bolette!

BOLETTE. At det kunde la sig gøre, — at gå ind på det, — som De foreslog mig. (s. 145)

Arnholm argumenterer for at den pure nødvendighed senere vil kunne tvinge Bolette til at indgå ægteskab, uanset hendes følelser for den fremtidige ægtemand, for at overleve vil hun ikke have frihed til at vælge. Men accepterer hun hans tilbud nu, det vil her blot sige hans venskab, så kan hun drage fordel af hans økonomiske ressourcer til at opfylde sine længsler efter at lære verden at kende og studere. Det er samme pointe som Ellida påpegede over for Arnholm, nemlig at hvad Bolettes følelser angår, kan den ene forsørger være lige så god som den anden. Hvad han derimod kan er at opfylde andre af hendes begær, nu mens hun er ung. Hendes nægtelse af at modtage økonomisk hjælp som en gave og hendes sene accept af hans frieri godtgør på den ene side at intet har ændret sig hvad angår den juridiske, sociale og økonomiske ulighed mellem kønnene, og på den anden at byttepricippet, noget for noget, også i intimsfæren er så solidt etableret at Bolette føler sig tvunget til at handle i overensstemmelse med det.

Fruen fra havet handler om to former for tvang som truer subjektets, specielt

det kvindelige subjekts, selvbestemmelse og integritet: Den indre natur, styrken af tvangstanker og affektbundne fantasier som truer subjektets mentale sundhed og myndighed fordi det tryllebinder det til et begær som det hverken kan forstå eller mestre. Den anden er de bindinger og begrænsninger som samfundet pålægger subjektet, og igen især det kvindelige subjekt. Bindinger der tvinger kvinderne til at bytte frihed for underhold og social status. Således er ulemperne og den mulige lidelse for kvindernes vedkommende åbenbar, men hvad med mændene?

I *Fruen fra havet* er både Wangel og Arnholm fremstillet som hæderlige og omsorgsfulde, og de er begge godt klar over at de ikke tænder deres udkårnes lidenskaber. De forsøger derfor begge i første omgang at udnytte deres ressourcer til at opnå/beholde deres partnere. Men med hensyn til Wangel har Ellida afbrudt den udveksling der er forudsat i ægteskabet ved at nægte ham adgang til sin seng, og Wangel lider ved stykkets begyndelse af uigengældt kærlighed — og uigengældt lyst. I krisens øjeblik, i mødet med Ellidas utæmmelige indre natur, er vi vidne til sammenbruddet af og afkaldet på anvendelse af mandlig autoritet. Og netop ved at ofre sin magt og autoritet vinder han, tilsyneladende, for første gang hendes fulde accept. Bolette og Arnholms tilfælde er anderledes, men parallel til Ellida og Wangels. Efter Bolette har accepteret at gifte sig med ham, siger Arnholm: »Å, tak, — tak, Bolette! Hvad De ellers sa, — Deres tvivlrådighed før, — det afskrækker mig ikke. Har jeg end ikke fuldt ud Deres hjerte nu, så skal jeg nok vide at vinde det. Å, Bolette, jeg skal bære Dem på hænderne!« (s. 146). Altså et løfte om at han vil bruge deres fremtidige liv sammen til at give hende grunde til at elske ham.

Fra mændenes synspunkt bliver deres egen sociale, juridiske og økonomiske overlegenhed et problem fordi deres ægtefæller ikke har været frie til at vælge dem. Hertil kommer at kvindernes mangel på følelsesmæssig og seksuel velvilje rammer mændene præcist hvor de er mest sårbare, og de har få eller ingen midler til at forsvare sig mod denne passive modstand, undtagen måske en uendelig bejlen som Arnholm lover Bolette. De er mere magtfulde, men vedr. intimsfæren har de det egentlig ikke meget bedre end kvinderne, for når kvinderne engang offentligt har accepteret de samlivsnormer som ægteskabet indebærer så kan de i det skjulte minimere deres følelsesmæssige og seksuelle pligter og deres engagement i ægtefællen ved at gøre det vanskeligt og ubehageligt for ægtemanden at opnå dem.

Spørgsmålet bliver så om *Fruen fra havet* tilbyder nogen løsning på og gennembrud i forhold til den ovenfor beskrevne situation? Det oplysende svar herpå er både ja og nej. Løsningen er den såkaldte akklimatisering til menneskets lod, eller mere specifikt til borgerskabets tilværelsesform. En sådan akklimatisering er nødvendig for at kunne overleve, og det synes som Ellida ved Wangels hjælp til slut bliver i stand til at akklimatisere sig. Men den pris som både Ellida og Bolette betaler, er opgivelsen af den passionerede kærlighed, både som realitet og som

længsel. Og det betyder også at deres nuværende og fremtidige ægtemand må dele opgivelsen med dem. Pointen er ikke at med tiden vil den passionerede kærlighed forsvinde og blive erstattet af tilknytning og omsorg, for det er verdens gang. Pointen er at inden for den forståelse og de normer som dramaet opstiller synes opgivelsen af passionen at være en forudsætning for sand menneskelighed.

Vi kan spekulere over om det vil lykkes for Ellida og Wangel og Arnholt og Bolette at nå finde et kompromis der vil tillade dem at få et fredeligt, ja måske endda et kærligt og hengivent liv sammen, og nogle kan mene at Ibsen lægger op hertil. Men såfremt de opnår dette, vil det ske ved at afsvære lidenskab, for den er, i stykkets optik, umenneskelig.

IV

Med hensyn til forholdet mellem *Et dukkehjem* og *Fruen fra havet* er der nogle meget betydningsfulde ligheder og nogle lige så betydningsfulde forskelle. Der er strukturelle ligheder mellem stykkerne, specielt vedr. personkonstellationen. Man siger ofte at Ibsen stiller en mandlig hovedperson mellem to kvinder af vidt forskelligt temperament, men da disse skuespil har kvindelig hovedperson, er det her omvendt: Ellida står mellem den fremmede og Wangel, mens Nora står mellem Helmer og dr. Rank. Ganske vist udarbejder Ibsen kun Noras forhold til dr. Rank skitseagtigt, men at modstillingen mellem ham og Helmer er vigtig, fremgår af den fortrolighed og tryghed som hun føler i selskab med Rank, mens hun med Helmer enten er under opdragelse og kritiseres, eller også inddrages hun i et erotisk spil. Med Rank derimod kan hun tale frit med om mange ting. Han tilbøder hende uden at stille krav til hende. At Rank dør bliver derfor en meget håndgribelig understregning af at Nora nu alene står over for den mandlighed som Helmer repræsenterer.

Forskellen på de to trekanter i henholdsvis *Et dukkehjem* og *Fruen fra havet* er at mændenes egenskaber er fordelt forskelligt Wangel (og Arnholt) er ældre end hustruerne og intellektuelt overlegne, i den forstand passer Wangel sammen med Noras far og Helmer; men hvor Wangel er blid og svag, er Helmer brysk, autoritær og magtfuld. Til gengæld er Helmer stærkt erotisk, også i Noras øjne, i modsætning til Wangel i Ellidas, og derfor er en stærk affinitet mellem Helmer og den fremmede, bl.a. er de begge hensynsløse og egocentriske. Der er imidlertid også afgørende forskelle mellem dem: Den fremmede er en eventyrer, mens Helmer er indbegrebet af borgerlighed. Men først og fremmest er der en forskel i deres erotik. Den fremmede repræsenterer den grænseoverskridende passion, og hans erotik er farlig fordi den opluger subjektet og opløser dets individualitet (i øvrigt fungerer han nok først og fremmest som en projektion af Ellidas ubevidste begær).

Helmers erotik er ikke passioneret, den er lysten og selvoptaget. Den kan meget vel fænge hos Nora, men den er ufarlig og uden dybde bl.a. fordi den er indhegnet som leg og rollespil med Helmer som iscenesætter. Den foregår på en legeplads hvor ægtefæller der ellers lever to forskellige liv, kan mødes til gensidig fornøjelse, og denne leg er hvad de er fælles om. Og da det går for Nora at det kun er dette hun er for Helmer, er der intet tilbage. Hun føler sig udnyttet, ikke værdsat. Omvendt er Ellida og Bolette ikke et øjeblik i tvivl om at de er værdsat selvom deres partnere ikke evner at appellere til deres erotik. Og da fru Linde som af økonomiske grunde har været tvunget til et konventionsparti, ligefrem frier til Krogstad, nævnes erotik og passion slet ikke, men det gør fællesskab og omsorg.

Fællesmængden af det to skuespils fremstillinger af den erotiske kærlighed mellem mand og kvinde er ikke trøsterig, for det synes som om fællesskab og erotik gensidigt udelukker hinanden. Dette fremgår af en af Noras replikker til dr. Rank. Da Rank forsvarer sin kærlighedserklæring til Nora, bemærker han at hun er gådefuld, og at det ofte forekommer ham at hun lige så gerne vil være sammen med ham som med Helmer. Hun svarer: »Ja, ser De, der er jo nogle mennesker, som man holder mest af, og andre mennesker, som man næsten helst vil være sammen med« (s. 325). — og så viser det sig endda at der ikke er noget af holde af hos Helmer.

Men der er også vigtige forskelle mellem *Et dukkehjem* til *Fruen fra havet*. I det første skuespil gælder det for kvinden om at bryde samfundets og mændenes allerede stedfundne umyndiggørelse af hende. Imidlertid er dette oprør ikke spontant, det er en ellers veltilpasset kvindes reaktion på at blive udsat for hvad hun opfatter som svig, men en svig som hun opdager, bundet i en underkuelse der ikke blot gælder hende, men alle kvinder. Og pga. både af svigen og af undertrykkelsens almenhed og monstrøsitet bliver hendes brud radikalt og illusionsløst: »Å, Torvald, jeg tror ikke længer på noget vidunderligt.« I *Et dukkehjem* bliver forvandlingen til slut for Noras vedkommende frakoblet »det vidunderligste« og tilbage er det forfærdelige.

I *Fruen fra havet* tales der stadigvæk om forvandling, men denne forvandling består i overdragelsen af en myndighed som tillader det kvindelige subjekt at konfrontere og afvise det som skræmmer og drager hende. Det som, efter dømonernes, tilsyneladende, uddrivelse, er tilbage i dette skuespil er en affortryllet verden. I *Et dukkehjem* finder der en bevidstgørelse sted om samfundets massive kvindeundertrykkelse, en undertrykkelse der bl.a. består i at holde kvinderne i uvidenhed og underkende deres ræsonnementer. I *Fruen fra havet* er kvinderne fra begyndelsen bevidste om deres udlevering til den mandlige dominans, og skuespillet viser to forskellige reaktioner der dog ender samme sted. Bolette går med åbne øjne ind i et arrangement der efter hendes egen beslutning (» — tag mig så heller.«) er baseret på bytte. Ellida har før gjort det samme, men forlanger sin frihed tilbage, alligevel beslutter hun fra denne position at vende tilbage til

ægtemanden. Der har ovenfor været argumenteret for at dette valg er logisk hvis det er hendes mål at beskytte sin integritet som myndigt væsen, for den er umådelig truet af sømanden, mens Wangels ophævelse af deres tidligere kontrakt og deres fælles indgåelse af en ny synes at garantere den.

Der er altså i *Fruen fra havet* en fuldt så stærk profilering af uligheden mellem kønnene som i *Et dukkehjem*, men alligevel er fokus forrykket fra en bevidstgørelse om svig og undertrykkelse til to forskellige former for kvindelig længsel: længslen efter kundskab og forståelse, og den grænseopløsende erotiske længsel. Og den første længsel kan opfyldes, den sidste ikke. Både i *Et dukkehjem* og i *Fruen fra havet* åbnes muligheden for et bæredygtigt forhold mellem mand og kvinde, men det er illusionsløst, indrettet på verden som den er, og det bygger primært på venskab og anerkendelse, ikke på erotisk tiltrækning.

Jørgen Dines Johansen er professor i litteraturvidenskab og semiotik ved Syddansk Universitet Odense. Han er forfatter til bogen *Ind i natten. Seks kapitler om Ibsens sidste skuespil* (2004) samt til en lang række artikler om Ibsens samtidsdramaer.

Litteratur

Hubert, Henri et Mauss, Marcel : »Essai sur la nature et la fonction du sacrifice«. I *Année sociologique*, tome II, 1899, pages 29 à 138 (1899). Her citeret efter den elektroniske udgave på internettet: <classiques.uqac.ca/classiques/mauss_marcel/oeuvres_1/oeuvres_1_3/essai_sacrifice.html>.

Mauss, Marcel: *Gaven. Gavegivningens form og logik i arkaiske samfund* (Spektrum, København, 2000 [1924])

Noter

- 1 Hvis man ikke indskrænker ofring og offer til en religiøs kontekst, er imidlertid næppe muligt helt at adskille de tre begreber, og de tre praksisser, fuldstændigt fra hinanden.